

Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka*

Stanko Andrić

Prilog govori o povijesti crkvenih ustanova u srednjovjekovnom Iloku, pokazujući na koji su način one utjecale na gospodarski razvoj grada tijekom 14. i 15. stoljeća.

U jednom od svojih epigrama, Janus Pannonius (1434-1472) zapaža: *Pars ea Pannoniae, quae nunc Sclavonia fertur, / Pagos complures, oppida nulla gerit.* (U prijevodu Nikole Šopa: "Panonije onaj dio, koji Slavonijom zove se sada, / Ima poviše sela, a ni jednoga grada".)¹ Prema drugoj tradiciji istog tog epigrama, pjesnikov je sud nešto ublaženiji: umjesto oppida nulla stoji oppida rara (rijetki, malobrojni gradovi).² Ova druga inačica nesumnjivo je posve prihvatljiva istraživačima ugarsko-hrvatske srednjovjekovne demografije, koji pretpostavljaju da je potkraj srednjeg vijeka u gradovima živjelo svega 2% ukupne populacije kraljevstva.³ Što se tiče prve, možda autentičnije inačice, ni ona nije nerazumljiva ako imamo u vidu Janusovo sjevernotalijansko iskustvo i predodžbu o gradskoj civilizaciji koju je on odande donio i s kojom se slavonski gradići očito nisu mogli pravo uspoređivati.

Kao što naglašava Edith Ennen, proučavanje razvitka srednjovjekovnih europskih gradova sučeljava se ne samo s izrazitim regionalnim razlikama, nego i sa "zbujujućom osebujnošću" svakog pojedinog slučaja.⁴ Onodobni latinski izrazi poput *oppidum*, *civitas*, *urbs* ne mogu odraziti svu tu raznolikost; moglo bi se reći da je relevancija tih izraza samo približna i statistička. Tako se pokazalo da se sredinom 14. stoljeća u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, suprotno Pannoniusovu stihu, javlja velik broj naselja koje pisani izvori zovu *oppida*, što bi u danom kontekstu trebalo prevesti kao "trgovišta". Riječ je o prijelaznom tipu naselja, koji ima neka gospodarska i pravna obilježja grada, iako najveći dio njegova pučanstva i dalje živi od poljodjelstva. *Trgovišta* nisu, poput pravih gradova, sasvim izuzeta ispod feudalne vlasti, ali je ona obično oslabljena u nekim elementima ili pak posredovana nekom vrstom "municipalnih vijeća". Trgovišta imaju u prosjeku 500-600 stanovnika, tj. nekoliko puta više od prosječnog sela, a računa se da je potkraj 15. stoljeća takvih naselja u ugarskom kraljevstvu (uključujući tri "istočnoslavonske" županije, Srijemsku, Vukovsku i Požešku) bilo oko 800. Istodobno, broj tzv. slobodnih kraljevskih gradova (*liberae regiae civita-*

* Ovaj je rad proširena verzija referata koji je autor čitao na kolokvijuu *Statut grada Iloka iz 1525*, dne 20. listopada 1995. u Zagrebu. Autor zahvaljuje doc. dr. Nevenu Budaku, koji je pročitao rukopis i iznio korisne primjedbe.

¹ Ivan Česmički / Janus Pannonius, *Pjesme i epigrami*, prir. M. Kombol, prepj. N. Šop (Zagreb: JAZU,, 1951), 194-5.

² Janus Pannonius, *Epigrammata / The Epigrams*, prir. i prev. A. A. Barrett (Budimpešta: Corvina, 1985), 174-5.

³ E. Fügedi, "Pour une analyse démographique de la Hongrie médiévale", *Annales ESC* 24/6 (1969): 1306.

⁴ E. Ennen, "The different types of formation of European towns", u: S.L. Thrupp (ur.), *Early medieval society* (New York, 1967), 174-182.

tes), opskrbljenim kraljevskim privilegijama koji su im jamčili administrativnu autonomiju, nije prelazio 30-35.⁵

Jedno od trgovišta kojih se razvitak može pratiti od prve polovice 14. stoljeća jest Ilok na Dunavu, na istočnoj međi vukovske županije i pečuške biskupije. Postupno stječući različite atribute srednjovjekovnog urbaniteta, Ilok je za malo više od jednog stoljeća izrastao u jedan od najvažnijih gradova slavonsko-srijemskog međuriječja. U tom su usponu podjednako važnu ulogu igrali ekonomski faktori (Ilok kombinira povoljan smještaj na Dunavu s proizvodnjom cijenjenog srijemskog vina), kao i oni politički (Ilok brzo dolazi pod zaštitu jednog od najmoćnijih velikaških rodova u kraljevstvu, koja će se u 15. stoljeću prozvati Iločkima). Nije nipošto slučajno da nam je upravo iz srednjovjekovnog Iloka ostao opsežan dokument gradske samouprave - statut nastao u predvečerje osmanskog osvajanja. I prije no što je taj *liber legalis* 13. prosinca 1525. potvrđen u kraljevskoj kancelariji Ludovika II (1516-1526), Iloku je kralj Ladislav V (1445-1457) podijelio status analogan onome slobodnog kraljevskog grada Budima. Ovaj potonji dokument (datiran u Požunu, 7. veljače 1453.) sačuvao se tek u prijepisu od 18. veljače 1526, u okviru isprave kojom ga je Ludovik II iznova ratificirao.⁶ S tim u vezi, trebat će objasniti kako je došlo do toga da, dva mjeseca pošto je Iloku potvrdio njegova vlastita *iura*, isti kralj obnovi važnost starijeg privilegija, prema kojem si Iločani smiju prisvojiti "posve ista prava, uredbe, običaje i nadležnosti kao i naš grad Budim".⁷ Ne zalazeći sada u to pitanje, primijetit ću tek da se u Ladislavovoj ispravi Ilok naziva *oppidum seu ut dicitur civitas*, a u Ludovikovo *civitas nostra*. To je još jedna potvrda terminološke distinkcije *civitas / oppidum*, koja sugerira da dva pojma odražavaju ponajprije različit pravni status grada. Dok se u svim ispravama prije Ladislavova privilegija iz 1453. Ilok nazivlje *oppidum*, u onima što slijede spomenutu godinu prevladava izraz *civitas*. Ove tri kraljevske povelje sankcionirale su, pod sam kraj srednjovjekovlja, ulazak Iloka u red "slobodnih kraljevskih gradova".

U nastavku ovoga rada, pozbavit ću se samo jednim aspektom urbanog uspona Iloka, naime crkvenim i religijskim. Čini mi se, naime, da se upravo u slučaju Iloka sveukupni razvitak grada upadljivo reflektira u nastajanju i životu njegovih crkvenih ustanova.

Uspón Iloka i njegov crkveni aspekt

Ilok se u pisanim izvorima prvi put javlja početkom 14. stoljeća. U crkvenom pogledu on je samo jedna od župa u jugoistočnom arhiđakonatu pečuške biskupije, nazvanom markijski (*archidiaconatus de Marchia*). Jedan od najranijih spomena Iloka potječe iz vrijednog crkvenog spomenika nastalog tridesetih godina 14. stoljeća. Riječ je o računima izvanredne papinske desetine (*rationes collectoriae*), koju su 1332-1337. u Ugarskoj skupljala dva francuska klerika, Jakob Berengarii iz biskupije Carcassone i Rajmund de Bonofato iz biskupije Limoges. Ugarska je bila posljednja katolička zemlja koja je došla na red da tijekom šest godina izdvaja desetinu crkvenih prihoda u korist ponovnog

⁵ I Szabó, "La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449-1526." *Études historiques hongroises 1960*, sv. 1: 361-5. Na str. 362. Szabó piše: "Iako je pojam slobodnog kraljevskog grada na prijelomu 15. i 16. stoljeća bio već manje ili više definiran, broj takvih gradova varirao je u ovisnosti o interesima plemićkog staleža i kraljevske vlasti". U samom iločkom statutu (knjiga 2, § 1) spominje se "osam slobodnih kraljevskih gradova koji se nalaze u ugarskom kraljevstvu" i od kojih Iločani preuzimlju neke statutarne uredbe: to su gradovi Budim, Pešta, Košice [mad. Kassa], Bardejov [mad. Bártfa], Trnava [mad. Nagyszombat], Požun (Bratislava), Prešov [mad. Eperjes] i Sopron. Zanimljivo je da se svi ti gradovi nalaze na sjeveru kraljevstva, a čak pet u današnjoj Slovačkoj.

⁶ A. Ivić, "Kralj Ljudevit II potvrđuje od Ladislava V izdane privilegije gradu Iloku", *Vjesnik zemaljskog arkiva* 12 (1990): 246-8.

⁷ Ibid. 247: *Omnino hiisdem iuribus, statutis, consuetudinibus necnon ordinacionibus, quibus civitas nostra budensis et eiusdem civas utuntur ac potiuntur, libere, secure et pacifice uti, frui, potiri que et gaudere valeant atque possint...*

oslobađanja Svete Zemlje i za rat protiv “neprijatelja kršćanskog imana”, u skladu s odlukama općeg crkvenog sabora u Viennei (1311-1312). Dvojica sakupljača podijelili su između sebe ugarske biskupije i obilazili ih iz godine u godinu. Pečuška biskupija zapala je Rajmunda, a pošto je on 1334. umro, njegov je posao nastavio Jakob de Lengras iz Carpentrasa.⁸ Prema sačuvanim računima, skupljači su desetinu u Iloku primili u deset navrata. Samo u prvom slučaju (očito zbog manjkavosti rukopisa) nije nam poznato koji je iločki klerik uplatio novac za desetinu. U svim ostalim navodima, radi se o “svećeniku Jakobu”, očito iločkom župniku. Evo svih bilježaka o uplatama u Iloku:

- (1332).....de Vilak duas marcas.⁹
 (1333) In primis Jacobus sacerdos de Vylok solvit II marcas.¹⁰
 (1333, solutio secunda) Item Jacobus de Iwnlak (!) solvit 1 marcam.¹¹
 (1334) Item Jacobus de Wylak solvit I marcam.¹²
 (1335) Item Jacobus de Wlhoc solvit LX grossos.¹³
 (1335, solutio secunda) Item Jacobus de Wylak solvit I marcam.¹⁴

Pri usporedbi iznosa desetine koji uplaćuju pojedine župe upada u oči relativna izdašnost iločkog župnika. Jedna marka vrijedi 50-70 groša.¹⁵ Većina župnika markijskog arhidakonata uplaćuje nekoliko groša, u rijetkim slučajevima nekoliko desetaka groša (nikada više od trideset). Istodobno, iločki župnik uplaćuje u dva navrata po dvije marke, a u četiri po jednu. S njime se u tom pogledu mogu mjeriti jedino markijski arhidakon te župnik u mjestu zvanom *Engh*, danas iščezlom naselju, koje već 1310. kralj zove civitas nostra.¹⁶ Ovaj podatak pokazuje dovoljno jasno da je Ilok već u prvoj polovici 14. stoljeća bio razmjerno bogata župa, trgovište koje se izdiglo iznad svoje bliže okolice zahvaljujući ekonomskom jačanju, prije svega vinogradarstvu, trgovini i različitim obrtima.

Desetak godina poslije nastanka ovih računa, imamo više sačuvanih izvora koji nedvojbeno pokazuju da je u Iloku utemeljen franjevački samostan.¹⁷ Pismo pape Klementa VI (1342-1352), datirano 16. studenoga 1344. u Avignonu, spominje Malu Braću u Iloku te još jedan prosjački red, pustinjake sv. Augustina, koji se upravo spremaju nastaniti u Iloku.¹⁸ Problematika tog pisma, upućenog generalnom prioru augustinskih pustinjaka, zanimljiva je sama po sebi. Spomenuti papa opetuje odredbu jednog od svojih prethodnika, Klementa IV (1265-1268), prema kojoj razmak između crkava ili samostana dvaju različitih “redova utemeljenih u siromaštvu” (*ordines in paupertate fundati*) ne smije iznositi manje od 140 “trski”.¹⁹ Po računu koji mi se čini najprihvatljivijim,

⁸ L. Fejérpataky, “Prolegomena”, u *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281-1375*. Monumenta Vaticana Hungariae, ser. 1, sv. 1 (Budimpešta, 1887), XXV-XXIX.

⁹ *Rationes*, 243.

¹⁰ Ibid. 269.

¹¹ Ibid. 281.

¹² Ibid. 287.

¹³ Ibid. 304.

¹⁴ Ibid. 307.

¹⁵ Usp. ibid. 175:...*pro qualibet marca LX vel LXX grossos tunc [currentes]*; ibid. 176: *LX grossos pro marca Bohemicali computando*; ibid. 180: *LVI grossos pro marca computando*.

¹⁶ Usp. J. Bösendorfer, *Crlice iz slavenske povijesti* (Osijek, 1910), 171-2. Iz kolekti je vidljivo da grad *Engh*, osim “svećenika Ivana” (koji je, sudeći po visokim uplatama, gradski župnik), ima i svećenika Matiju u crkvi Blažene Djevice (*Mathias sacerdos de Engh*, odnosno *Mathias de ecclesia Beate Virginis*) te svećenika Andriju u crkvi posvećenoj franačkom svecu Leonardu (*Andreas de Sancto Leonardo de Hengh*).

¹⁷ Usp. M. Pavić, “Redovništvo i samostani srednjega vijeka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske”, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 31(1903), 65; Bösendorfer, *Crlice*, 173 i 282.

¹⁸ Gy. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, sv. IX/1 (Budae, 1833), 124-125.

¹⁹ U izvorniku *centum et quadraginta cannae*. *Canna* znači doslovce “trska”. Možda bi je trebalo prevesti kao “motka” jer, kao što bilježi V. Mažuranić, *Pravno-povijesni rječnik* (pretisak Zagreb, 1975), str. 684. i 1470, trska nema u nas značenje mjere, dočim je “motka u Hrvatskoj i Srbiji mjera”. Dakako, trebalo bi prethodno ustanoviti znače li dvije mjere, *canna* i *motka*, doista identičnu duljinu. Zanimljivo je da A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Leipzig, 1901), donosi ovu riječ u dva navrata: na str. 96, *cana* (2), i na str. 98, *canna* (2). U prvom slučaju definira je kao *mensura agri Canna dicta quod in agrorum aliarumque rerum*

jedna “trska” odgovara duljini od 177 centimetara²⁰, odakle slijedi da je traženi razmak 247,8 metara. Povod tom podsjećanju na propis o razmaku bila je pritužba augustinskih pustinjaka da im, prilikom osnivanja samostana u Iloku (*in receptione loci in Wylac in Ungaria Quinqueecclesiensis dioecesis*), kao i u nekim drugim mjestima u Ugarskoj, njihova subraća franjevci (a drugdje i dominikanci) otežavaju postupak pozivajući se na stariji papinski propis, koji je zahtijevao čak 300 “trski” razmaka, i “prešutkujući da je propis kasnije ublažen” (*restrictionem et reductionem predictas occultantes*). Na temelju kasnijih podataka poznato nam je da su augustinci prebrodili tu poteškoću i doista se nastanili u Iloku.

To je vrlo važna činjenica. Ilok je jedan od rijetkih slavonsko-srijemskih gradova koji je prosjačkim redovnicima mogao ponuditi karakterističan gradski kontekst, situaciju donekle sličnu onoj u zapadnoeuropskim ili sredozemnim gradovima. Poznato je da su prosjački redovi ponikli u gradskom okruženju i da je njihova misija rekristijanizacije bila ponajprije upravljena gradskom pučanstvu. Riječima B.H. Rosenwein i L.K. Littlea, “jedino su gradovi proizvodili dovoljan višak blagostanja kako bi se mogli izdržavati oni koji su dobrovoljno izabrali siromaštvo, i jedino su gradovi mogli osigurati redovitu publiku za njihove propovijedi”.²¹ Taj gradski instinkt navodio je prosjačku braću da gotovo nepograšivo osnivaju svoje samostane u nešto većim naseljima koja se bave trgovinom i obrtom, imaju stanovite privilegije i barem zametke intelektualnog života... Poznato istraživanje francuskih medijevista, provedeno u 60-im godinama, pretvorilo je to “pravilo” u jedan mogući “kriterij za pronalaženje urbane činjenice” (*un critère de repérage du fait urbain*).²² Pojednostavljena definicija srednjovjekovnog grada koju su formulirali ti povjesničari (“svako naselje koje posjeduje barem jedan samostan prosjačkog reda smatra se gradom”) pokazala se na koncu, unatoč određenom broju iznimaka, vrlo prikladnom. Slično je istraživanje, prema francuskom uzoru, proveo Erik Fügedi na prostoru srednjovjekovnog ugarskog kraljevstva, došavši također do zaključka o postojanju “tjesne veze” između dva fenomena, gradova i prosjačkih redova.²³ Istini za volju, njegovi su rezultati ubrzo osporeni s argumentom da u Ugarskoj ta veza nije bila spontana nego rezultat činjenice da su se i gradovi i prosjački redovi nalazili pod kraljevskim patronatom.²⁴ Iako je očito da se francuski modeli ne mogu bez korekcija primjenjivati na hrvatsko-ugarsku situaciju, inzistiranje na potpunoj različitosti ovdašnjeg slučaja i na potpunoj odsutnosti gore opisanog ekonomskog i socijalnog mehanizma čini mi se promašenim. Upravo primjer Iloka govori u prilog

metationibus arundo fuerit adhibita te donosi primjer iz Ljubićevih *Listina o odnosajih između južnoga Slavenstva i mletačke republike*, sv. 3 (Zagreb, 1872), 173, o nemogućnosti da se propisani razmak ispoštuje unutar zidina grada Trogira: *fabricetur [monasterium] inter menia civitatis... non obstante constitutione de numero canarum, qui esse debet inter monasteria ordinum mendicantium, cum tota civitas non sit longitudinis et latitudinis ad dictum canarum numerum peraplendum* (!). Citirani dokument potječe iz 1350. godine.

²⁰ Nije jednostavno odgovoriti na pitanje kolika je metrička dužina “trske”, jer je očito da se radi o mjeri koja nije svagdje i uvijek imala istu vrijednost. Tako se u jednoj ispravi franjevac sa Zečjeg otoka (danas Margitsziget) na Dunavu iz 1288. mjera *canna* ovako pojašnjava: *ita, quod quaelibet canna continet quatuor brachia usualia sive ulnas de monte Budensi* (Fejér, CD sv. 7/2 (Budae, 1832), 368). Uzmemo li da mjera *ulna* (franc. *aune*) iznosi 1,18 metara (usp. *Le Grand Robert de la langue française*, 2. izd., sv. 1 (Pariz, 1985), 704; A. E. Berriman, *Historical metrology* (London-New York, 1953), 107), slijedi da *canna* iznosi 4,72 metra, što bi značilo da je traženi razmak od 140 *cannae* - čak 661 metar. S druge strane, Du Cangeov *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, sv. 2 (Nior, 1883), 91, luči tri područja u kojima se mjera *canna* koristi: kao mjera za sukno, kao zemljišna mjera, i kao graditeljska mjera. Na temelju primjera koje ondje donosi, Du Cange definira mjeru *canna* jednom kao *octo palmorum*, drugi put kao *decem pedum*. Učinio mi se najprihvatljiviji okcitanski primjer gdje se veli da je *canna* isto što i jedna i pol *ulna* (*aulne et demie*), pa sam otud i izveo gornji račun.

²¹ B.H. Rosenwein i L.K. Little, “Social meaning in the monastic and mendicant spiritualities”, *Past and Present* 63 (1974), 27.

²² J.-C. Schmitt, “Où en est l'enquête 'Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale'”, *Ordensstudien* 2: 13. Usp. J. le Goff, “Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale”, *Annales ESC* 25 (1970), 924-946; sažete rezultate tog istraživanja vidi i u N.J.G. Pounds, *An Economic history of medieval Europe*, 2. izd. (London-New York, 1994), 254-257.

²³ E. Fügedi, “La formation des villes et les ordres mendiants en Hongrie”, *Annales ESC* 25 (1970), 966-987.

²⁴ Usp. G. Klaniczay, “Le Goff, the *Annales*, and medieval studies in Hungary”, *Budapest review of books* 4 (1994), 169.

stanovitoj ekonomskoj spontanosti pri implantaciji prosjačkih redova. Uostalom, kao što smo vidjeli, Ilok je došao pod kraljevski patronat jedno stoljeće poslije osnutka oba prosjačka samostana. S druge strane, ako je franjevački samostan u Iloku doista utemeljio neki pripadnik velikaške porodice Csák, koja je u to vrijeme gospodar u Iloku, još uvijek ostaje pitanje zašto je kao pogodnu lokaciju odabrao upravo Ilok, a ne koji drugi od obiteljskih posjeda. Povrh toga, kako objasniti da je nešto kasnije još jedan prosjački red bio zainteresiran da se nastani u Iloku? Papinsko pismo iz 1344. svjedoči na svoj način o pojavi karakterističnoj za prosjačke redovnike, naime o uzajamnoj konkurenciji - o shvaćanju neposredne okoline kao duhovnog tržišta i vlastite misije kao neke vrste poduzetništva.²⁵ U tom kontekstu dobiva posebnu težinu činjenica da je Ilok imao dva samostana prosjačkih redova. Ilok je u tom pogledu vjerojatno jedinstven u slavonsko-srijemskom međuriječju od Ilove na istok. Smatra se da je jedino Požega imala istodobno franjevece i dominikance, ali njen slučaj, za razliku od iločkog, barem zasad nije dovoljno dokumentiran.²⁶ Zemljovid srednjovjekovne Ugarske koji je objelodanio Fügedi u spomenutoj studiji, i u čiji sastav ulazi Srijem i današnja istočna Slavonija, sadržava ukupno 14 naselja s više od jednog mendikantskog samostana, i to 11 gradova (uključujući Ilok) i 3 trgovišta.²⁷

Napominjem da, nimalo iznenađujuće, postoji jasan nesrazmjer u stupnju naše obaviještenosti o franjevcima i augustincima u Iloku. O ovima potonjim, čiji je samostan bio posvećen svetoj Ani, imamo zasad samo dvije vijesti iz 15. stoljeća (iz 1438. i oko 1460.).²⁸ Ne znamo pouzdano niti gdje se u gradu nalazio taj samostan: nijedan od zasad iskopanih ostataka srednjovjekovnih građevina nije odlučno pripisan augustincima. O iločkim franjevcima, pak, imamo na raspolaganju relativno obilje onodobnih pisanih izvora. Zahvaljujući nastojanju gospodara grada i patrona franjevačkog samostana, erdeljskog vojvode Nikole Iločkoga (oko 1415-1477), samostan je 1451-1454. bio reformiran u duhu tzv. opservancije. Također zahvaljujući njemu, upravo je u iločkom samostanu 1456. umro jedan od najistaknutijih franjevac 15. stoljeća, Ivan Kapistran. Izvješća Kapistranova mlađeg subrata i očevica njegove smrti, Ivana iz Tagliacozza, sadržavaju vrijedne obavijesti o samostanu. Još su vrednije u tom pogledu opsežne zbirke Kapistranovih posmrtnih "čudesa" što su ih u više navrata bilježili opservantski franjevci kao i sami iločki građani, predvođeni svojim gradskim notarom, koji je i sam nekim slučajem bio Talijan: Guido iz Arezza. (Predmnijevamo da ga je u Ilok doveo sam Nikola Iločki, za kojeg znamo da je 1449. posjetio Italiju;²⁹ a sama činjenica da se za gradskog notara bira stranac nije puka slučajnost, nego nesumnjivo dio gradske politike, jer se time želi zajamčiti nepristranost i vjerodostojnost te važne javne službe.)³⁰ Značajno

²⁵ Usp. Rosenwein i Little, "Social meaning", 23-24.

²⁶ Usp. D. Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji* (Zagreb, 1986), 125-131, 167-168.

²⁷ Fügedi, "La formation", 986. Riječ je u "slijepoj" karti, tako da moju identifikaciju naznačenih gradova treba uzeti s rezervom: osim Iloka, to su gradovi Pečuh, Ostrogon, Budim, Pešta, Győr, Trnava, Szeged, Veliki Varadin (Nagyszék, Oradea Mare), Kolozsvár (Cluj), Beszterce (Bistrica). Tri trgovišta su Nagyszölös (Vinogradov), Eger i Asszonypataka (Baia Mare).

²⁸ Usp. L. Dobronić, "Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj", *Croatia Christiana Periodica* XI/20 (1987), 19-20.

²⁹ P. Lukcsics, *XV. századi pápák oklevelei / Diplomata pontificum saeculi XV*, sv. 1-2 (Budapest, 1931-38), 2: 269, dok. 1066. G. Marinangeli, u raspravi "Per la storia del processo di canonizzazione di Giovanni da Capestrano", u: L. Antenucci (ed.), *Santità e spiritualità francescana fra i secoli XV e XVII. Atti del Convegno storico internazionale, L'Aquila 26-27 ottobre 1990* (L'Aquila, 1991), 98, bilježi ovu primjedbu o iločkom notarju Guidu: "ameremmo conoscere come costui vi si trovasse: forse, al seguito di Francesco Oddi, assisano, delegato del Lrgato Papale, Juan Carvajal?" Asiški biskup Francesco Oddi pomagao je papinskom legatu u Ugarskoj u pripremanju križarske vojne. Sačuvana su dva njegova pisma upućena Kapistranu iz Petrovaradina. No, Marinangelijeva pretpostavka, da bbi Guido iz Arezza došao ovamo u njegovoj pratnji i ostao u Iloku kao notar, čini se neutemeljena.

³⁰ Usp. E. Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja* (Zagreb, 1994), 97, gdje se o dalmatinskim gradovima veli: "Zanimljivo je da se već u 13 - a napose u 14 - stoljeću zamjećuje nastojanje oko izbora gradskog notara ne iz redova domaćih ljudi, već se na to mjesto biraju stranci. Željelo se time osigurati objektivnost, nepovezanost s raznorodnim lokalnim interesima. Neki su komunalni stavovi čak izrijekom zabranjivali notarju uspostavljanje rodbinskih veza s osobama iz sredine u kojoj su obavljali svoju funkciju." U iločkom Statutu nisam našao sličnu odredbu.

produljenje franjevačke crkve u 1468. svakako valja pripisati naraslim potrebama (i приходima!) zbog mnoštva hodočasnika koji su iz cijelog kraljevstva, a naročito iz okolnih županija, hrlili na Kapistranov grob.³¹ Na temelju dokumenata čije postojanje izravno dugujemo Kapistranovoj smrti i pogrebu u Iloku, kao i na temelju *Ljetopisa Male Braće od Opservancije u provincijama Bosni i Ugarskoj* (kojega je prvi dio napisao Blaž de Zalka, bosanski vikar 1420-1427, a drugi njegovi nastavljači u 16. stoljeću, oslanjajući se dijelom na kazivanje starca fra Grgura iz Iloka),³² moguće je sastaviti osnovne elemente povijesti iločkog konventa u zadnjih sto godina prije najezde Osmanlija, poput imenâ gvardijana ili kronologije provincijskih kapitula održanih u Iloku. Napokon, za razliku od samostana augustinskih pustinjaka, franjevački je nadživio vlast Osmanlija te bio ponovo nastanjen, da bi svoj današnji arhitektonski oblik dobio dogradnjama u 18. stoljeću.

Kako bismo u istraživanju slijedom modela francuskih povjesničara pošli i dalje, bilo bi neophodno raspolagati s više elemenata srednjovjekovne topografije Iloka. Na neka od pitanja iz istraživačkog upitnika koji donosi Jean-Claude Schmitt možemo već sada odgovoriti. Riječ je o pokušaju rekonstrukcije “unutrašnje strukture grada” pomoću definiranja prostornih odnosa između samostana prosjačkih redova i ostalih gradskih “vrućih točaka”.³³ U slučaju iločkog franjevačkog samostana, poznat nam je njegov položaj u odnosu prema gradskim zidinama, rijeci, gradskim vratima i kaštelu feudalnih gospodara.³⁴ Daljnja istraživanja trebala bi utvrditi taj odnos prema glavnim srednjovjekovnim ulicama i njihovim raskršćima, župnoj crkvi, luci na Dunavu, gradskoj vijećnici, tržnicama, bolnici (odnosno hospiciju), i osobito augustinskom samostanu, za koji bi zatim trebalo postaviti isti niz pitanja. Na taj bismo način dobili strukturalni opis grada, koji bi potom bio spreman za usporedbu s istovjetnim opisima drugih gradova u Slavoniji i Ugarskoj. Veći broj obrađenih primjera omogućio bi donošenje općenitih zaključaka. Jedan je od ciljeva takvih istraživanja da se uđe u trag pozitivnim i negativnim napetostima koje su postojale među različitim protagonistima gradskog života, da se naslute savezništva i antagonizmi.

O stanovitom odbojnom naponu između franjevaca i augustinaca već imamo potvrdu u citiranom papinskom pismu iz 1344. S druge strane, jedan od Kapistranovih životopisaca, Kristofor de Varese, pripovijeda epizodu koja svjedoči o nesklonosti *iločkog župnika* franjevcima: “Pošto je Blaženi Otac umro, i dok mu je tijelo još ležalo nepokopano, a već se počeo proslavljati nekim čudesima, eto davao, potaknut zavišću, pridobije župnika u Iloku, koji je prethodno otpao od našeg Reda (i nije čudo, jer svaki otpadnik biva progoniteljem svoga Reda), da napiše jednom kardinalu, [papinskom] legatu u Ugarskoj, kako braća drže tijelo Blaženog Oca nepokopano i potiču da ga se časti kao sveca. Izazvan tim pismom, sâm je gospodin kardinal strogo naložio braći da ga što prije pokopaju.”³⁵

Možda je tu posrijedi onaj isti župnik Toma (*Thomas plebanus*) koji se nekoliko godina kasnije spominje u jednoj od zbirki Kapistranovih posmrtnih čudesa. Osim njega, u tim se zbirkama javlja još barem deset različitih crkvenih osoba koje službuju u Iloku. To je ponajprije Dimitrije, župnikov kapelan (*Demetrius capellanus plebani*), zatim podđakon Blaž (*Blasius subdiaconus*), Egi-

³¹ M. Barbarić, *Zadnji dani sv. Ivana Kapistrana* (Beograd, 1935), 9.

³² “Blasii de Zalka et continuatorum eius Cronica fratrum minorum de Observantia provinciae Boznae et Hungariae”, u: F. Toldy, *Analecta monumentorum Hungariae historica*, sv. 1 (Budapest, 1871), 213-315.

³³ J.-C. Schmitt, “Où en est”, 15.

³⁴ Usp. Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1920), 149-152.

³⁵ *Mortuo Beato Patre, et corpore ejus inhumato jacente, cum jam inciperet aliquibus miraculis clarere, ecce diabolus, invidia motus, incitavit quemdam plebanum in Vuilak, qui prius ab Ordine nostro apostataverat (et non mirum, cum omnis apostata est persecutor sui Ordinis), ut scriberet cuidam Cardinali legato in partibus Ungarie, quomodo Fratres Beati Patris inhumatum tenerent, et eum pro sancto venerari faciebant. Cujus scriptis ipse dominus Cardinalis provocatus, districte mandavit fratribus, ut eum quam citius sepelirent.* (“Vita s. Joannis a Capistrano, scripta a fratre Christophoro a Varisio”, u AA SS Octobris X (Pariz-Rim, 1869), 534-535.)

dije i Fabijan označeni kao *altaristae*, pa Ladislav, Petar, Valentin i Šimun opisani naprosto kao *sacerdotes*, te naposljetku Klement i Sebastijan opisani kao *clerici*. Tolika množina svećenika koje oko 1460. zatječemo u Iloku nije nipošto začuđujuća za grad njegove veličine i važnosti. Ocrtavajući tipologiju *poljskih* srednjovjekovnih gradova, J. Wiesiołowski piše: “Najbrojniji su bili mali gradovi, *oppida*, sa samo jednom župnom crkvom, jednom bolnicom, jednom pomoćnom (filijalnom) crkvom u predgrađu, koji su dominirali nad susjednim seoskim župama. Brojnost klera u njima nije prelazila 10 osoba.”³⁶ A Iloku je, u sličnoj tipologiji hrvatsko-ugarskih gradova, svakako pripadalo mjesto u višoj kategoriji. Ako je točan podatak da je sredinom 15. stoljeća u franjevačkom samostanu živjelo 30 braće,³⁷ te pretpostavimo da je istodobno augustinaca bilo upola manje, a dijecezanskih svećenika također do 15 osoba, nije nevjerovatan zaključak da je u onodobnom Iloku bilo u svemu blizu 60 klerika.³⁸ Nema sumnje da je ona jedna četvrtina koja je otpadala na dijecezanske svećenike bila u sebi nejmaje homogena. Oznake koje nalazimo u zbirkama Kapistranovih čudesa ilustriraju nam njihovu stratifikaciju, od župnika do različitih početnika i pomoćnih svećenika, kapelana i altarista. Visine njihovih prihoda svakako su se osjetno razlikovale. “Socijalni položaj ovisnih svećenika, tj. vikara, gracijalista itd, bio je nizak kao uostalom i svih najamnika. Ostati zadugo vikarom nekom župniku moglo je jedino uroditi frustracijama.”³⁹

Iločke crkve prema diplomatskoj građi

Broj svjetovnih svećenika u Iloku stoji, razumije se, u izravnu odnosu s brojem raspoloživih crkava. Ne računajući dvije samostanske, pogledajmo je li moguće na temelju onodobnih izvora i dosad nastale literature pribaviti definitivni odgovor na pitanje koliko je crkava bilo u Iloku sredinom 15. stoljeća. Bösendorfer ih nabroja tri (osim franjevačke crkve Marijina Uznesenja i augustinske crkve Svete Ane), i to: župnu crkvu Svetog Petra (i Pavla) Apostola, crkvu Svete Jelene i crkvu Svetog Ladislava s hospitalom.⁴⁰

U važnom pionirskom radu o ostacima sakralne gotičke arhitekture na slavonsko-srijemskom području stare pečuške i bosanske biskupije, Diana Vukičević-Samaržija spominje osim tri navedene još i crkvu Svetog Stjepana. Dalje, ona drži da je crkva Svete Jelene pripadala klarisama a crkvu s bolnicom opisuje kao “hospital s kapelom Svetog Ladislava i Svetog Nikole, nazvana i Svi Sveti (*Omnium Sanctorum*)”. Temelji goleme crkve (dimenzija 60x17,5 metara), iskopani 1951. u središnjem dijelu utvrđenog grada, bili su isprva pripisani župnoj crkvi Svetog Petra, dočim po mišljenju ove autorice zapravo pripadaju crkvi Svetog Stjepana. Napokon, kad je riječ o ostacima svetišta manje crkve nađenim 1972. pokraj južnog krila zidina, nedaleko od franjevačke crkve, autorica je sklona pretpostavci da pripadaju opatičkoj crkvi Svete Jelene.⁴¹

Sažimljući ranija mišljenja, Mato Batorović drži da su crkva Svete Jelene i crkva klarisa bile dvije različite crkve, te tako ukupan broj iločkih crkava (s franjevačkom i augustinskom) povećava na sedam.⁴²

Napokon, Ive Mažuran, u uvodu svog izdanja pariškog rukopisa Kapistranovih čudesa, vjeruje da ondje sadržani podaci upućuju na postojanje još dvije crkve,

³⁶ J. Wiesiołowski, “Il clero nel basso medioevo: reclutamento, formazione, stratificazione”, u: *L'Eglise et le peuple chr tien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord (XIVe-XVe siècles)*. Collection de l'Ecole française de Rome (Rim, 1990), 126.

³⁷ Barbarić, *Zadnji dani*, 8.

³⁸ Ova vrlo hipotetička brojka, no koja bi zaista mogla odgovarati stvarnosti, dobro se slaže s veličinom ukupnog iločkog pučanstva, koju ćemo malo kasnije procijeniti na drugoj osnovi. Naime, po tom računu izlazi da je 60 klerika tvorilo oko 2,5% ukupnog pučanstva Iloka. Inače, u srednjovjekovnim gradovima, udio klera znao je iznositi i 5%: usp. Pounds, *An economic history*, 267.

³⁹ J. Wiesiołowski, “Il clero”, 131.

⁴⁰ Bösendorfer, *Crlice*, 173.

⁴¹ Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 104-105 i 165, bilj. 155.

⁴² M. Batorović, “Kroz prošlost i sadašnjost Iloka”, *Croatica Christiana Periodica* XI/19 (1987), 169.

Svetog Filipa i Jakova te Svetog Nikole.⁴³ Obje su zapravo nepostojeće. Spominjanje “svećenika Šimuna, rektora oltara svetih Filipa i Jakoba” (*coram Simone sacerdote, rectore altaris sanctorum Philippi et Jacobi in Huylak*) u opisu čuda br. 88 ne upućuje na posebnu crkvu, jer je oltar dvojice svetaca zacijelo postojao u nekoj od poznatih crkava. Također, tobožnja crkva Svetog Nikole rezultat je očito pogrešnog čitanja jednog retka u čudu br. 3.⁴⁴ Pošto smo raščistili s te dvije fiktivne crkve, pokušat ćemo prosuditi koji je od prethodnih istraživača najbliži istini.

U tu ćemo se svrhu vratiti na pouzdane povijesne izvore, tj. ponajprije na suvremene papinske i biskupske listine; od narativnih izvora, trebat će zagledati u Bonfinija, Brodarića, Antuna Vrančića; kad je riječ o kasnijim izvorima, korisnih obavijesti može se naći u *Itinerarium*-u Maximiliana Prandstättera iz 1608, u putopisu Bartola Kašića iz 1618, u putopisu Johna Burburya iz 1671, te u *Povijesnom mjestopisu srijemskog i iločkog vojvodstva* (*Chorographia historica Sirmiensis et Wilakensis ducatus*) Josipa Firmana iz 1699, djelu nastalom nekoliko godina poslije oslobođenja Slavonije od Turaka. Ovo posljednje djelo zastupljeno je opsežnim citatima i u *Opisu Srijema* (*Vindiciae Sirmienses seu descriptio Sirmii*, Požun 1734; Budim 1746) srijemskog biskupa Ladislava Szörényija, čije su vlastite predodžbe uglavnom posve nespojive sa srednjovjekovnom stvarnošću.

a) Nešto prije sredine 15. stoljeća, u papinskim se dokumentima u dva navrata spominje iločki hospital Svetog Ladislava (*hospitale pauperum s. Ladislai regis in Villack*).⁴⁵ U oba je slučaja riječ o stanovitom svećeniku Žigmundu iz Gorjana (ili iz Gare kod Baje), kanoniku bačke katedrale, koji je uz ostala primanja ubirao i prebendu ovog hospicija, u pristojnom iznosu od 70 zlatnih florena.

b) Dana 5. svibnja 1451. papinska je kancelarija izdala tri pisma koja se tiču crkvenih ustanova u Iloku. U prvom pismu papa Nikola V ovlašćuje ostrogonskog nadbiskupa da izvrši predaju iločkog franjevačkog samostana iz ruku dotadašnjih stanara u ruke opservanata istog reda (*fratribus sub observantia regulari eiusdem ordinis viventibus*); kao razlog za taj korak navodi se sablažnjivi život starih franjevaca, o čemu je Vatikan izviješten od strane patrona samostana, Nikole Iločkoga; u zaključku se još traži da posjedi i nekretnine rečenog samostana budu namijenjeni ponovnoj⁴⁶ izgradnji hospitala Svih Svetih i Svetog Nikole u Iloku (*pro quodam in honore omnium Sanctorum et sancti Nicolai in eodem loco noviter erigendo hospitali*).⁴⁷

c) Drugo pismo Nikole V iz 1451. upućeno je pečuškom biskupu [Andriji de Kalno] i govori o iločkoj kapeli Svih Svetih, u kojoj vojvoda Nikola želi podići oltar posvećen svom patronimiku sv. Nikoli te uz koju želi izgraditi hospicij (*juxta dictam capellam pro usu et habitatione pauperum et miserabilium personarum unum hospitale similiter fundare*). Pismo određuje da iločki župnik Svetog Petra (*rector parochialis ecclesie b. Petri Apostoli dicti oppidi*) nadzire rad hospitala i njegova priora.⁴⁸

d) Napokon, u trećem se pismu obznanjuje da je vojvoda Nikola nakanio obnoviti i spomenutu crkvu Svetog Petra te se podjeljuju stanovite indulgencije onima koji je pohode svake godine o Petrovu i onima koji njenu obnovu pot-

⁴³ I. Mažuran, *Čudes a Ivana Kapistrana*. Fontes historiam Essekinii et Slavoniae spectantes, vol. 4 (Osijek, 1972), 18.

⁴⁴ Ondje se nabrajaju svjedoci kod davanja iskaza o čudu: *coram domino Fabiano, sacerdote altaris ecclesie sancte Elene ac Nicolay viro Baltasar...* To mjesto treba očividno čitati sa cezurom iza Elene, a ne iza Nikolay, te ga valja prevesti “pred gospodinom Fabijanom, svećenikom altaristom u crkvi Svete Jelene, te [pred] Nikolayem čovjekom Baltazarom...” Nikola o kojem je tu riječ očito je Nikola Iločki.

⁴⁵ Lukacsics, *Diplomata*, 2: 218, dok. 823, i 246, dok. 967. Prvo je pismo datirano 27. listopada 1444, a drugo 24. srpnja 1447.

⁴⁶ Lat. *noviter* može značiti ‘iznova’, ali također i ‘nedavno, u posljednje vrijeme’.

⁴⁷ Tekst pisma v. u J. Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, 7 sv. (Požun-Pešta, 1782-1812), 3: 392-5 = U. Hüntemann, *Bullarium Franciscanum*, n.s. vol. 1 (Quaracchi, 1929), 740-1. Usp. i sažetak u Lukacsics, *Diplomata*, 2: 297-8, dok. 1230.

⁴⁸ Koller, *Historia*, 3: 395-397 = Lukacsics, *Diplomata*, 2: 298, dok. 1231.

pomognu novcem ili radom.⁴⁹

e) Tri i pol godine kasnije, 14. prosinca 1454, isti papa u pismu srijemskom biskupu obznanjuje da je Nikola Iločki ispunio svoje obveze, obnovio samostan, te još jednom odobrava opservantima da ga preuzmu, a biskupu nalaže da ih u nj uvede.⁵⁰

f) Slijedi vrlo zanimljiv dokument izdan u Pečuhu, koji je tiskao Koller u 4. svesku svojeg još i danas nezaobilaznog djela.⁵¹ Koller ga je tiskao na temelju prijepisa sačuvanog u jednom kodeksu iz Klosterneuburga; dokument je ondje datiran samo topički (*Quinqueecclesiis*). Vremenski ga je moguće odrediti samo prema u njemu spomenutim poznatim osobama. J. Bösendorfer je nesumnjivo poznavao ovaj dokument, što se vidi po dužim navodima iz njega u okviru natuknice *Ilok*.⁵² No, u katalogu slavonskih samostana nije se, začudo, izravno poslužio njegovim podacima, već se ograničio na raniji rad Matije Pavića; tako on samo ponavlja za Pavićem da je augustinski samostan u Iloku “radi nereda kažnjen interdiktom”.⁵³ Pošto je prethodni latinski navod datirao godinom 1464, može se shvatiti da kao da je to godina u kojoj se dogodio i interdikt.⁵⁴ Iz okolnih je stranica vidljivo da je Bösendorferu poglaviti izvor Pavić, i tek pošto otvorimo Pavića bit ćemo upućeni na odgovarajući dokument objelodanjen u Kolleru. No, kod Pavića rečenici o interdiktu prethodi još jedna u ovom kontekstu važna tvrdnja: “U 15. stoljeću obstojao je uz isti [augustinski, op. S.A.] priorat i hospital sv. Ladislava (1461)”.⁵⁵ I ta se rečenica, kao što ćemo vidjeti, temelji na spomenutom dokumentu iz Klosterneuburga, iako je zapravo pogrešna jer krivo tumači svoj izvor. Važna je godina u zagradi, 1461, koju Pavić malo niže još jednom navodi: to je godina kojom on datira ovaj nedatirani dokument, razlikujući se dakle od Bösendorfera koji je navode iz istog dokumenta označio godinom 1464.

Ogledajmo, dakle, dokument što ga je objelodanio Koller i pokušajmo utvrditi koji mu je kronološki i ini kontekst. Riječ je o pismu kojem je autor sljedeća osoba (skraćujemo kičeni naslov): *Witus Huendler... episcopus Bodoniensis suffraganeusque reverendi... domini Johannis... episcopi alme ecclesie Quinqueecclesiensis*. Iz prethodnih se Kollerovih stranica može razabrati da je Witus Huendler njemački karmelićanin kojeg je papa Nikola V 15. ožujka 1447. imenovao za naslovnog biskupa Bđina (=danas Vidin) u Bugarskoj;⁵⁶ istodobno, jer ne može osobno ići u tu biskupiju koja se nalazi u vlasti Osmanlija (*in partibus infidelium consistit*), Witus je postavljen za pomoćnika pečuškom biskupu te ovlašten da ondje “obavlja poslove Svete Stolice” (*pontificalia officia exercere*).⁵⁷ S obzirom na taj podatak, jasno je da pečuški biskup *Johannes*, spomenut u uvodu pisma, može biti jedino Ivan III, odnosno Janus Pannonius (1459-1472). Drugim riječima, pismo je moglo nastati samo poslije 1459.

Pismo je upućeno dvojici iločkih svećenika: Grguru, rektoru iločkog Svetog Petra, koji je ujedno i bački vikar, te njegovu kapelanu (ime nije poznato), rektoru iločke crkve svete Jelene.⁵⁸ Sadržaj pisma jest trostruki interdikt (forma

⁴⁹ Koller, *Historia*, 3: 398-399 = Lukcsics, *Diplomata*, 2: 298, dok. 1232 i 1233.

⁵⁰ U. Hüntemann, *Bullarium Franciscanum*, n.s. vol. 1: 888-889, dok. 1797 = Lukcsics, *Diplomata*, 2: 330-331, dok. 1346. Usp. Wadding, *Annales*, 12: 270.

⁵¹ Koller, *Historia*, 4: 252-254.

⁵² Bösendorfer, *Crtice*, 173. Kao i inače, Bösendorfer ni ovdje ne zapada u napast da navede točan izvor svojih latinskih navoda.

⁵³ Bösendorfer, *Crtice*, 292; usp. Pavić, “Redovništvo”, 51.

⁵⁴ Tako je to shvatila Lejla Dobronić, kad pišući o iločkim augustincima veli: “Godine 1464. ovaj je samostan radi nereda kažnjen interdiktom, piše J. Bösendorfer ne navodeći izvor” (Dobronić, “Augustinci”, 20).

⁵⁵ Pavić, *ibid.*

⁵⁶ Koller, *Historia*, 4: 254-6. Katolička bđinska biskupija osnovana je za vrijeme kratkotrajne ugarske okupacije tog područja u 14. stoljeću (1365-1369). Bđinsko “carstvo” podleglo je Osmanlijama 1396. skupa s posljednjim bugarskim carom Ivanom Sracimirom. U latinskim dokumentima Bđin se obično zove *Bodon*, otkud pridjev *Bodoniensis*: usp. *Passio quinque fratrum de observancia in civitate Bodon* (Fermendžin, “Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae”. *Starine* 22 (1890), 11).

⁵⁷ Koller, *Historia*, 259-260.

⁵⁸ ...Gregorio vicario Bachiensi ac plebano ecclesie beati Petri Apostoli de Wylak ac discreto viro domino N.

izopćenja), a župnik i kapelan zamoljeni su da hitno i osobno o njemu izvijeste one na koje se to odnosi. Prvi koji padaju pod interdikt jesu iločki franjevci, i to s dva izričito navedena razloga: prvo, jer je tijelo mačvanskog bana Ladislava Iločkog (†1418),⁵⁹ oca Nikolina, koje je prema patronskom pravu bilo sahranjeno u franjevačkom klausturu, kasnije iskopano i premješteno drugamo (*post ali-quot tempus vi extumulatus et in alio loco sepultus fuisse*); drugo, jer se unutar klausta dogodilo ubojstvo nekog studenta (*quidam scolaris in ambitu prefati claustru beate Virginis fratrum Minorum in Vylak foret interemptus*).⁶⁰

Interdikt podliježu, kao što je već spomenuto, i iločki augustinci. Razlog: za rekonzilijaciju⁶¹ svog samostana obratili su se bosanskom biskupu Grguru, iako su bili dužni zatražiti je od pečuškog biskupa, kao što ih je izričito pismom obavijestio biskup Ivan III (Janus Pannonius).

Napokon, interdikt zahvaća i iločki hospital Svetog Ladislava, sve dok ne obavi ponovnu konsekraciju po pečuškom biskupu (*donec ipsam ecclesiam beati Ladislai Regis per nos de novo consecrari fecerit*).

Ne treba posebno naglašavati važnost ovog dokumenta, koji otkriva niz zanimljivih pojedinosti, poput neizravnog sukoba između bosanskog (đakovačkog) i pečuškog biskupa, ili pak čudnih događaja u iločkom franjevačkom samostanu. Što se ovog posljednjeg tiče, možemo se pitati ne radi li se o kakvu pretjerivanju sa strane biskupa Huendlera, kojemu su možda trebali razlozi za iskazivanje neprijateljstva čije prave uzroke ne znamo. Začuđuje, naime, da se ta neprilika s interdiktom obrušava na iločke franjevce upravo u vrijeme kad je štovanje Kapistranova tijela u samostanu na vrhuncu, dovršavaju se zbirke čudesa (1460. i 1461.), a i sam Nikola Iločki piše pisma iz kojih se ne može naslutiti nikakav prijemor s observantima, kao što bi se moglo očekivati kad je posrijedi oskvrnuće groba njegova oca.

Dodatni element koji nam može pripomoći pri dataciji Huendlerovog pisma jest spominjanje Grgura, bosanskog biskupa-sufragana koji je nedopušteno rekonzilirao augustinsku crkvu u Iloku (*per reverendum in Christo patrem dominum Gregorium suffraganeum Boznensem*). Nema pridjeva *bone memorie* ili *condam*, pa treba pretpostaviti da je ovaj još živ u vrijeme kad pismo nastaje. Prema Mirku Gašiću, u Đakovu stoluje biskup Grgur II godine 1459-1463; u ožujku 1464. stolica je upražnjena.⁶² Može se dakle pretpostaviti da je pismo napisano tih godina, od kasne 1459. do početka 1464. Ne znam na temelju kojih podrobnijih uvida su se Pavić i Bösendorfer odlučili upravo za 1461. odnosno 1464. godinu.

g) Ovom nizu dokumenata pripada i zasad neobjavljena oporuka Nikole Iločkoga od 14. veljače 1471, u kojoj se izvršitelji oporuke obvezuju između ostalog da preurede i privedu upotrebnoj svrsi hospital Svih Svetih pod iločkom tvrđavom (*atque hospitale Omnium Sanctorum sub castro nostro Vylak predicto existente reedificare sive reformare et ad efectum de rebus et bonis nostris prescriptis pro salute et refrigerio anime nostre deducere debeant et sint obligati*).⁶³

capellano ejusdem domini Gregorii per eundem in ecclesia beate Elene in eadem Vylak constructe constituto parochialium ecclesiarum plebano ac lectori... (ibid. 252). Prilično zamršena formula koja po svoj prilici odražava zamršene hijerarhijske odnose među iločkim svećentvom.

⁵⁹ V. o njemu E. Reiszig, "Az Újlaki-család" [Porodica Iločkih], *Turul* 58 (1943), 8-9. Ladislav je bio mačvanski ban od 1398. do 1418. (s manjim prekidom).

⁶⁰ Začudo, ni Pavić ni Bösendorfer, iako su poznavali ovaj dokument, ne spominju da je interdikt zadesio i franjevce a ne samo augustince u Iloku. Ubojstvo "đaka" spominje Euzebijje Fermeđ'in u kraćem radu "Nješta o Iloku, samostanu iločkom i crkvi samostanskoj", *Glasnik biskupije dakovačko-sriemske* 4 (1876), 110. Pritom upućuje na Kollera, ali dodaje: "Što te knjige pri ruci neimam, nemogu naznačiti strane".

⁶¹ Rekonzilijacija (=doslovce "pomirba") jest "obred kojim se oskvrnjeno ili profanirano sveto mjesto ponovno vraća u crkvenu upotrebu" (prema A. Badurina [ur.], *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (Zagreb, 1990), 507). Nije nam poznato uslijed čega se augustinski samostan našao u profaniranom stanju te mu je trebala rekonzilijacija.

⁶² Emericus Gašić, *Brevis conspectus historicus dioecesis Bosniensis-Diacovensis et Sirmiensis* (Osijek, 1944), 20-21.

⁶³ Mađarski državni arhiv (M.O.L.), Dl. 17162.

h) Čini se da je jedan od najvažnijih pisanih spomenika srednjovjekovnog Iloka promaknuo pažnji M. Pavića i J. Bösendorfera, a potom i kasnijih povjesničara. Radi se o dekretalnom pismu pape Siksta IV (1471-1484), datiranom 22. lipnja 1479.⁶⁴ To je kompleksan dokument koji uključuje transumpte triju ranijih u Ilok upućenih pisama pečuških biskupa.

h.1) Pođemo li kronološkim redom, tu je najprije pismo biskupa Henrika Ivana Czirkela (1421-1445), datirano u Pečuhu na blagdan sv. Petra i Pavla (29. lipnja) 1439. godine.⁶⁵ Iz pisma saznajemo da je stanoviti “magister Andrija iz Iloka, kanonik bačke crkve”⁶⁶ zamolio biskupa, u ime altarista (*rectores altarium*) u iločkim crkvama Svetog Petra i Svete Jelene, da ove oslobodi plaćanja biskupske desetine s crkvenih vinograda (*vineae altarium*), kao i odlazaka na biskupijske sinode - i to stoga da ne bi zanemarili kanonske ure (*horae canonicae*) koje običavaju svakodnevno pjevati u rečenim crkvama, “na slavu svemogućeg Tvorca i njegovih svetih”.⁶⁷ Biskup Henrik odobrio je obje zamolbe, naglasivši ipak da se oslobađanje od plaćanja desetine ne odnosi na *vineae patrimoniales* rečenih svećenika, te pripomenuvši da će se ubuduće “župnik spomenutih mjesta” (*plebanus locorum prefatorum*) morati pobrinuti da ih kazni za njihove eventualne prijestupe.

h.2) Slijede prijepisi dvaju pisama kasnijeg pečuškog biskupa Ivana III, tj. Janusa Pannoniusa. Oba su datirana “uoči svetog Lovre” (tj. 9. kolovoza) 1471. Naslovnik im je “magister Toma iz Győra, kanonik crkve u Ribu (!) i župnik u Iloku”.⁶⁸ Moguće je zamisliti da je to onaj isti *Thomas plebanus* koji se oko 1460. javlja u zbirkama Kapistranovih čudesa (u tom bi slučaju on morao biti identičan i onom neimenovanom župniku iz Svete Jelene u dokumentu iz Klosterneuburga).

U prvom pismu, na zamolbu župnikovu, biskup izuzima “rektore oltara, kapela i ostale gracijaliste” (*ipsos rectores altarium et capellarum, ac alios gratianos*)⁶⁹ u Iloku ispod jurisdikcije “arhiđakona, vicearhiđakona te ostalih sudaca”, *nec aliquam iurisdictionem super eosdem habere valeant atque possint*, jer su ih ovi svojim pretjeranim zahtjevima ometali u vršenju božje službe a posebno kanonskih ura. Donoseći takvu odluku, biskup upotrebljava formulu koja nam je u ovom kontekstu zanimljiva: “u čast svetog Petra apostolskog prvaka i svete Jelene Kraljice, čijim sa blaženim imenima posvećene spomenute tvoje kanonski ujedinjene crkve koje se nalaze u rečenom Iloku” (*ob honorem beati Petri principis apostolorum et beate Helene Regine, in quorum sacris nominibus dicte ecclesie tue canonice unite in dicta Wylak existentes forent dedicatee*).

h.3) U drugom pismu, biskup Ivan odgovara na žalbu iločkog župnika da su neki svećenici njegove župe zapali u različite prijestupe, zanemarili obradu crkvenih vinograda, “s kojih dobivaju potrebno za vremeniti život”, te čak odbijaju podvrgnuti se njegovim popravilačkim mjerama. Kako bi ojačao župnikov autoritet, biskup mu službeno podjeljuje jurisdikciju nad tim svećenicima, kako duhovnu tako i svjetovnu (*iurisdictionemque quoque causarum omnium ad forum utrumque tam spirituale quam temporale spectantium*), napominjući da je iločka župa “prilično udaljena od naše pečuške crkve i takoreći na granici naše biskupije”, da na dugom putu prijete turski upadi i “zasjede drugih zlih ljudi”, da su prihodi rečenih svećenika slabi, te da su oni zbog svih tih razloga

⁶⁴ A. Theiner, *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia*. Sv. 1-2 (Rim, 1859-1860), 2: 469-472 (dok. 645).

⁶⁵ Ibid. 470.

⁶⁶ To je očito onaj isti *dominus Andreas in ecclesia Wylak commorans, canonicus Bachiensis* koji je 1438. izgubio spor oko nekog vinograda s priorom iločkih augustinaca: usp. Gy. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. 9 (Budape, 1844), 180-181.

⁶⁷ ...*qui omnes horas canonicas in ipsis ecclesiis ad laudem creatoris omnipotentis et sanctorum suorum omnibus diebus et noctibus a diuturnis temporibus decantare soliti essent...* (Theiner, *Vetera*, 2:470)

⁶⁸ ...*magistro Thome de Iaurino, canonicus ecclesie de Ribb ac plebano de Wylak* (ibid. 471). Ne čini mi se vjerojatnim da bi Rib bio iskrivljeno Raab (=Győr)

⁶⁹ Prema Bartalu, *Glossarium*, 298, *gratianos* jest “*qui vices altarium rectoris gerit*”.

oslobođeni obveze da sudjeluju na biskupijskim sinodima.⁷⁰

Napokon, objedinjujući prijepise svih triju pisama, papa Siksto IV u uvodu odobrava odredbe dvojice biskupa (*omnia et singula in dictorum Episcoporum litteris predictis contenta et inde secuta... approbamus et confirmamus*). Povrh toga, papa piše da je ovlastio prepozita, lektora i arhiđakona bačkog kaptola da brane prava iločkih svećenika ukoliko ih pečuški biskup ili arhiđakoni pokušaju okrnjiti.

Na samom početku pisma papa nabraja iločke crkve na čije se svećenike podijeljene povlastice odnose: u ime ljubljenih sinova Tome iz Győra, rektora odnosno župnika uzajamno ujedinjenih župnih crkava Svetog Petra Apostola unutar i Svete Jelene Kraljice izvan, kao i današnjih upravitelja kapela Svetog Duha i Svetog Ladislava i Svih Svetih izvan zidina grada Iloka pečuške biskupije, te oltara koji se nalaze u tim crkvama i kapelama” (*pro parte dilectorum filiorum Thome Iavorino Rectoris, plebani nuncupati sancti Petri apostoli intra et sancte Helene Regine extra parochialium ecclesiarum invicem unitarum, necnon sancti Spiritus et sancti Ladislai ac omnium Sanctorum capellarum extra muros oppidi Wylak Quinqueecclesiensis diocesis, et altarium in eisdem ecclesiis et capellis consistentium modernorum rectorum*).⁷¹

Pročitamo li pažljivo tu pomalo zamršenu formulaciju i usporedimo li je s odgovarajućim navodima u ranije citiranim pismima i listinama, postaje jasno da se tu radi o pet različitih crkava:

1. župna crkva Svetog Petra Apostola koja se nalazi unutar zidina;
2. župna crkva Svete Jelene Kraljice (zapravo Carice), koja se nalazi izvan gradskih zidina, i koja je kanonski ujedinjena s prethodno navedenom crkvom;
3. kapela Svetog Duha izvan zidina;
4. kapela Svetog Ladislava s hospicijem, izvan zidina;
5. kapela Svih Svetih s hospicijem, izvan zidina.

Ti podaci izbacuju iz igre nekoliko kombinacija koje nalazimo u literaturi. Sveti Ladislav i Svi Sveti dvije su različite kapele, a Sv. Nikola spominje se kao dopunski titular kapele Svih Svetih (a ne Svetog Ladislava, kao što stavlja D. Vukičević), i to samo jedanput, 1451. godine, očito u vezi s izgradnjom oltara sv. Nikole koju je u toj kapeli poduzeo Nikola Iločki. Sveta Jelena ne može biti crkva klarisa, jer je riječ o župnoj crkvi; također, nemoguće joj je pripisati ostatke nađene *intra muros*, jer se nalazile u podgrađu.

Tako se sadržaj onodobnih izvora uglavnom podudara s Bösendorferovim popisom, jedino mu pridodaje još dvije kapele u podgrađu, onu Svetog Duha i onu Svih Svetih. Upadljivo je da se ne spominje nikakva crkva Svetog Stjepana, koja bi prema D. Vukičević-Samaržija trebala biti “najveća i glavna crkva toga grada”, i čiji bi ostaci trebali biti oni golemi temelji usred grada. Ni Bösendorfer nije našao spomen toj crkvi. Kako je onda ona uopće ušla u literaturu?

Iločke crkve u narativnim izvorima

Prelazimo sada na pripovjedne izvore, koji se, kao što ćemo vidjeti, odlikuju znatno slabijom pouzdanošću od suvremenih listina pravne snage. Izvor tradicije o iločkoj crkvi Sveti Stjepan nalazi se po svemu sudeći u *Dekadama ugarske povijesti* Antonija Bonfinija (†1503) i u *Šazetku ugarske povijesti* Pietra Ranzana (†1492). Oba su ta znamenita humanistička djela tiskana posmrtno, 1568. odnosno 1558. godine, ali s obzirom na njihov postanak, to su (barem koliko je meni poznato) jedini predmohački tekstovi u kojima se javljaju povijesno netočni podaci o Iloku, koji stvaraju pretpostavke za kasnije tvrdnje o tom gradu kao

⁷⁰ *quia prefata ecclesia de Wylak admodum in remotis ad ecclesiam nostram Quinqueecclesiensem et quasi in fine nostre diocesis predicte existat, ab illincque ad nos quandoque sine discrimine tum propter insultus Turchorum et aliorum malorum hominum in viis insidiantium, tumve propter tennes eorum sumptus venire non possint, ob quod ipsi rectores altarium et capellarum ab ingressu synodali sunt exempti* (ibid. 471).

⁷¹ Ibid. 469.

biskupskom središtu. Ranzanov je tekst u tom pogledu eksplicitniji. U njegovom prvom poglavlju, pri nabranjanju ugarskih županija, potkrajaju se različite sumnjive obavijesti Tako, pošto je opisao srijemsku županiju, Ranzano prelazi na vukovsku ovim riječima: “U istoj toj maloj pokrajini nalazi se vukovska županija, gdje stoji grad po imenu Ilok, također oplemenjen biskupskom čašću. Njegovu se poglavaru nekoć pokoravao nemali dio gornje Mezije, to jest Srbije”.⁷² Iako to izričito ne kaže, čini se da Ranzano povezuje latinska imena vukovske županije i Iloka (*Valconiensis - Villacum*), kao da je prvo izvedeno iz drugog. K tome, nije posve jasno o kakvu je “poglavaru” riječ: poglavaru županije, Iloka ili tobožnje iločke biskupije? Ako je posrijedi ovo potonje, navedena bi se nadležnost mogla odnositi na srijemsku biskupiju u kasnoj antici (pa i u srednjem vijeku). No, pritom treba uočiti da je Ranzano prethodno već spomenuo srijemsku biskupiju i njenog tadašnjeg biskupa Stjepana Krispa (1490-1493). Ne vidi se kako bi, uz postojeću srijemsku biskupiju, nadležnost nad gornjom Mezijom mogla pripasti Iloku. Kako je Ranzano uopće došao na misao o iločkoj biskupiji, to zasad ostaje zagonetkom.

Nasuprot ovome, Bonfinijeva vijest koja nas u ovom kontekstu zanima posve je kratka i dosta neizravna. Nalazi se u 4. knjizi 5. dekade gdje u kratkom opisu Iloka čitamo: *ad medium [oppidi] edes est divo Stephano consecrata* (“u sredini grada nalazi se zdanje posvećeno Svetom Stjepanu”).⁷³ Podatkom iz Bonfinijeve učene i vrlo utjecajne povijesti očito se poslužio, dva stoljeća kasnije, Josip Firman u svojoj *Povijesnoj korografiji*, ondje gdje je pisao što je oslobodilačka kršćanska vojska zatekla u Iloku. Pritom je Firman očito znao za renzanovsku “tradiciju” o iločkoj biskupiji. Taj je Firmanov odlomak kasnije biskup Szörényi citirao in extenso:

“Među civilnim zgradama vide se neke crkve s izvrsno izvedenim stupovima, koje je neprijatelj pošteđio da bi ih pretvorio u Muhamedova svetišta. Među značajnijima vidjeli smo čudesne ostatke koji pokazuju da je u tvrđavi postojala slavna crkva posvećena Svetom Stjepanu I, apostolskom kralju Panonije (=Ugarske), koju si je biskup uzeo za katedralu. Nedaleko od nje nalazila se crkva redovnica i čuveni samostan od čijeg su tesanog kamena podignuta i utvrđena vrata Petrovaradina. U unutrašnjosti tvrđave nalazi se i samostan sv. Franje Asiškog, obogaćen povelikom crkvom koju su nekoć nevjernici pretvorili u staju za konje, a iznutra u žitnicu. Taj je samostan nekada bio posvećen Blaženoj Djevici Mariji, zaštitnici Ugarskog Kraljevstva, a osnovao ga je i obdario srijemski vojvoda Ugrin, da bi 1451. godine bio predan redovnicima sv. Franje od Observancije. U njemu se vidi kenotaf gospodina Ivana Kapistrana, gdje je svetac bio sahranjen pošto je na slavan način sudjelovao u svetom pohodu protiv Turaka skupa s Ivanom Hunjadijem, gubernatorom Ugarske.”⁷⁴

Bonfinija i naročito Ranzana treba dakle smatrati rodonačelnicima, makar i neizravnim, zablude da je Ilok bio središte srijemske biskupije u srednjem vije-

⁷² *In eadem regiuncula, comitatus est Valconiensis, ubi est oppidum, Villacum nomine, dignitate et ipsum episcopali nobile. Ejus antistiti non pauca superioris Moesiae, id est Serviae, olim parueri* (“Petri Ranzani Epitome rerum ungaricarum”, u: J.G. Schwandtner (priř.), *Scriptores rerum hungaricarum veteres*, 3. sv. (Tyrnaviae, 1765), 1: 544. Mjesto citira i Fermendžin, “Nješta o Iloku”, 109).

⁷³ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades*, ed. I. Fögel, B. Iványi i L. Juhász. Svezak 4 (Budimpešta, 1941), 259. To mjesto citira Fermendžin, “Nješta o Iloku”, 110, a po njemu i D. Vukićević-Samaržija, *Sakralna*, 104.

⁷⁴ *Inter civilia spectantur nonnulla templa, egregiis artibus columnata, quibus pepercit hostis, ut Maumethi eadem commuteret in fana. Inter digniora, quod in arce, divo Stephano I. Pannoniae Regi Apostolico sacrum est, ex ruderibus admirandis templum extitisse celeberrimum novimus, quod sibi cathedrale episcopus attribuit. Non procul monialium ecclesiae et illustre aderat monasterium, ex cuius secto lapide portae Petri-Varadini extractae ac praemunitae fuere. In arcis interiori ambitu regularium S. Francisci Assisiensis conventus ditatus clauditur augustiori templo jam dudum ab infidelibus equorum redacto in caulam, intrinsecus autem in horreum immutato. Dicitum olim fuerat hoc monasterium Beatae Mariae Virgini Hungarici Regni Patronae ab Ugrino Sirmii duce fundatum et ditatum, quod anno 1451. regularibus S. Francisci de Observantia fuit attributum. Inibi domini Joannis de Capistrano coenotaphium conspicitur, ubi sanctus sepultus fuit, postquam in expeditione sacra adversus Turcas socium egit gloriosissime Johannis Hunyadi gubernatoris Hungariae (L. Szörényi, *Vindiciae Sirmiones seu descriptio Sirmii* (Budae, 1746), 111-112.) Usp. L. Szörényi de Kis-Szörényi, *Opis Srijema*, prev. S. Sršan (Vinkovci, 1989), 63. Dosta neprecizan Sršanov prijevod ovdje je popravljn.*

ku. Biskup Szörényi takvu je verziju prigrlio iz razumljivih razloga. Treba uočiti da se tek u poslijeturskih autora tobožnja iločka biskupija poistovjećuje sa srijemskom.

Nepotrebno je dokazivati da Ilok nije pripadao srednjovjekovnoj srijemskoj biskupiji, i da se središte te biskupije nalazilo u Banoštoru, s još jednim kaptolom u Svetom Ireneju (kod Mitrovice). Dovoljno je navesti redak iz *Povijesti mohačke bitke* (1527) Stjepana Brodarića, kojemu je 1526. dodijeljen naslov srijemskog biskupa: “Kada se krene iz Iloka, prvo se u Srijemu dolazi pred Banoštor, sjedište srijemske biskupije” (*Prima in Sirmia ab Vilak recedentibus occurrit Banmonostra sedes episcopatus Sirmiensis*).⁷⁵ Slično veli i Antun Vrančić u svom *Putu od Budima da Hadrijanopolisa* (1553): “Poslije Iloka, kaštel Koruška i ubrzo potom Banoštor, nekoć sjedište srijemske biskupije” (ab Ujlaccho Corosca castellum et mox Banmonostra, Sirmiensis olim episcopatus sedes).⁷⁶

Kao što je poznato, svetac-zaštitnik banoštorskog srijemskog kaptola bio je sv. Stjepan Prvomučnik. Na tu je dakle *edes divo Stephano consecrata* morao misliti Bonfini, jedino što ju je pogreškom smjestio u Ilok.⁷⁷ Poslijeturski latinski autori razumjeli su Bonfinijeva Svetog Stjepana kao ugarskog svetog kralja. Na poslijetku, moderni su istraživači odbacili mogućnost da bi ta crkva bila katedrala, ali su je zadržali kao crkvu Svetog Stjepana. No, kao što smo pokazali, nikakve crkve Svetog Stjepana u Iloku po svoj prilici nije bilo.

Stanovit prijelaz od Bonfinijeva pograšnog podatka prema poslijeturskim autorima koji govore o iločkoj “katedrali” predstavlja izvješće iz putopisa Bartola Kašića. Taj je isusovac 1618, skupa s prizrenskim biskupom Petrom Katićem, posjetio Ilok kako bi ishodio kod tamošnjeg sandžak-bega neke povlastice za srijemske katolike. Kašić veli da su bega našli “kod kuće, to jest u nekadašnjem biskupskom dvoru” (*domi, hoc est in palatio olim episcopali*).⁷⁸ A zapravo se tu radi o srednjovjekovnoj kuriji vojvoda Iločkih, koja se nalazila u zapadnom dijelu unutarnjeg grada, blizu glavnih gradskih vrata.⁷⁹ Nešto dalje Kašić kaže da su “nedaleko nekadašnjeg iločkog biskupskog dvora vidjeli, s velikom tugom i uciviljenošću, dosta prostran hram napunjen sijenom za konje, gdje su krov podupirali stupovi ne manje debeli od vanjskih stupova u vatikanskom portiku apostolskog prvaka Svetog Petra”.⁸⁰ Kašić nigdje ne kaže, iako se to može podrazumijevati, da je to crkva iločkog “biskupa”, dakle “katedrala”. Ona ga se dojmila svojom veličinom te je posve vjerojatno da je zapravo posrijedi ista crkva koju Bonfini i Firman krste Svetim Stjepanom. Zanimljiva je slučajnost da je Kašić velikodušno uspoređuje s vatikanskom bazilikom Svetog Petra, kao da se poigrava znajući da je i ova iločka o kojoj govori bila zapravo posvećena - svetom Petru.

O tome što je poslije progona Osmanlija nađeno u Iloku postoji još jedna tradicija, donekle različita od Firmanove. Sačuvala nam se u djelu slavenskog franjeva Ivana Stražemanca (1687-1758), *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*, gdje se, u katalogu samostana, o Iloku veli ovo: “Povrh toga, ovaj su grad nekoć resile i tri crkve: jedna župna, vrlo velika, trobrodna, druga s re-

⁷⁵ S. Brodarić, *Mohačka bitka 1526*. Dvojezično, prev. S. Sršan (Vinkovci, 1989), 68.

⁷⁶ Cit. prema M.D: Birnbaum, *Croatian and Hungarian Latin in the Sixteenth Century* (Zagreb-Dubrovnik, 1993), 283.

⁷⁷ Pravo središte srijemske biskupije u kojem se nalazila stara katedrala posvećena Svetom Stjepanu Prvomučniku, tj. današnji Banoštor, spominje se u Bonfinijevu djelu samo jedanput, i to u opisu događaja koji su prethodili tatarskoj provali u Ugarsku: *...quod in eo conventu factum est, qui in cenobio, quod Cevum appellat, ad Tibiscum amnem est habitus* (De Bonfinis, *Decades*, sv. 2 (Leipzig, 1936), 170). Ime *Cevum* odgovara mađarskom Kő, što je staro ime za Banoštora. Banoštor se, međutim, ne nalazi na obali Tise.

⁷⁸ E. Fermendžin, *Acta Bosnae*. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium sv. 23 (Zagreb, 1892), 364.

⁷⁹ Szabo, *Sredovječni*, 152.

⁸⁰ *porro prope episcopale olim palatium Illociense viderunt, magna cum moestudine ac contristatione, templum satis amplum pro equis foeno repletum, in quo tectum fulciebatur columnis non minus crassis quam sunt columnae exteriores in porticu vaticano principis apostolorum sancti Petri* (Fermendžin, *Acta*, 366).

dovnicama, koja je bila manja od prve i čiji je toranj ostao čitav sve do danas, a vide se samo zidovi obje rečene crkve. Treću pak crkvu, uz koju se nalazi i naš samostan, utemeljio je vojvoda Ugrin skupa sa samostanom...Nalazi se u dijecezi srijemskog biskupa.”⁸¹

Stražemanac i Firman slažu se da su u utvrđenom gradu bile manje ili više sačuvane tri crkve: jedna je franjevačka, za drugu obojica tvrde da je pripadala nekim redovnicama (Firman spominje i samostan). U opisu treće razilaze se (iako njihove verzije same po sebi zapravo nisu uzajamno proturječne): Firman tvrdi da je bila posvećena Svetom Stjepanu te da je u neko doba postala srijemskom katedralom; Stražemanac - da je to bila župna crkva, veća od ostalih i trobrodna. Pri svemu tome je očito da obojica govore o istoj crkvi. Treba naglasiti da ne samo Firman i Stražemanac, nego i nacrt grada iz 17. stoljeća koji se čuva u Karlsruheu,⁸² složno upućuju na to da su u Iloku unutar zidina bile tri crkve.⁸³ Isto to tvrdi i John Burbury u svom putopisu od Londona do Carigrada godine 1664 do 1665, naslovljenom *A Relation of a Journey of My Lord Henry Howard* (London, 1671), iako su se njemu potkrale neke pogreške: “Vojvode od Iloka (*the Dukes of Villack*) imali su svoju rezidenciju ovdje, gdje su preostale još tri kršćanske crkve; u jednoj od njih, koja je nekada pripadala dominikancima (!), nad grobom spomenutih vojvoda još se vidjela statua čovjeka u naravnoj veličini, a kod vjvodinih nogu kotač s polumjesecom...”⁸⁴

Uputili smo na vjerojatno podrijetlo Firmanove verzije, kao i na njenu nepouzdanost. Nasuprot tome, Stražemančeva je verzija posve prihvatljiva: iz srednjovjekovnih izvora znamo da se iločka župna crkva Svetog Petra nalazila *intra muros*, i posve je logično da je bila veća od ostalih. Također je posve vjerojatno da su temelji velike crkve, iskopani u sredini utvrđene zaravni, doista njeni ostaci. Takav središnji položaj posve pristaje toj najstarijoj crkvenoj ustanovi u Iloku, o čijem župniku imamo važne vijesti već iz 30-ih godina 14. stoljeća. Zbog čega je onda D. Vukičević-Samaržija odbila da te prostrane temelje pripiše župnoj crkvi već ih je radije povezala s tobožnjim Svetim Stjepanom? Zato što su po njenu mišljenju iskopani temelji “jednobreodne dvoranske (*Saalkirche*) građevine”, a ne trobrodne - dočim Stražemanac izričito veli da je župna crkva trobrodna. Tim se mišljenjem D. Vukičević-Samaržija suprotstavlja samoj arheološkoj ekipi iz pedesetih godina, koja je vjerovala da je iskopala trobrodnu crkvu. D. Vukičević-Samaržija tvrdi da stupovi pronađeni unutar temelja pripadaju nekom starijem objektu, moguće čak rimskom.⁸⁵ Tu dilemu može razriješiti samo produbljena arheološka ekspertiza. Sa svoje strane mogu upozoriti samo na jedno: Stražemančeva *Povijest* nije srednjovjekovni izvor, i na citiranom mjestu ona niti ne pretendira da prenosi neke davne vijesti. Stražemanac opisuje ruševine iločkih crkava poslije odlaska Osmanlija. Prema

⁸¹ *Desuper civitas haec ornata erat tribusque ecclesiis: una parochiali ingentissima trium navium, altera monialium, quae minor erat quam prior ejusdemque turris integre hodieum remanet murique utriusque dictae ecclesiae tantummodo apparent. Tertia autem ecclesia, cui et Conventus noster annexus est, fundata olim a duce Ugrino... Estque in dioecesi episcopi Syrmiensis.* (Ivan Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene / Expositio provinciae Bosniae Argentinae*. Prir. i prev. S. Sršan (Zagreb, 1993), 312-313). D. Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 165, bilj. 153, citira taj tekst prema rukopisnom prijepisu koji se nalazi u Velikoj.

⁸² Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 166, bilj. 156; Szabo, *Sredovječni*, 150

⁸³ Prandstätterov inače opsežan opis osmanlijskog Iloka nije u tom pogledu precizan, jer kaže: “Grad je građen uzduž brijega nalik na Ostrogon, ali ipak mnogo šire i duže, a iznad kapije ima velika ravnicu, i na njoj nekoliko crkava i samostana...”; v. J. Bogičević, “Putovanje carskoga poslanstva u Carigrad 1608”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu* 4 (1931), 306. Umjesto “nalik na Ostrogon”, Bogičević ima “kao zrno” (!), što je, dakako, pogrešan prijevod tog mjesta koje u izvorniku glasi: “Die Statt ist nach lengs des Pergs gebaut, auf die Manier wie Graan, doch viel weitter vnnd lenger, vnnd droben gegen dem Thor hat es ein grosse Eben, hat darinen etliche Kirchen vnd Clöster...” (I. Bojničić, “Putovanje carskoga poslanstva u Carigrad g. 1608”, *Vjesnik Zemaljskog arkiva* 12 (1910), 209). Prandstätterov je opis popraćen poznatim akvarelom, koji je vjerojatno prvi likovni prikaz Iloka uopće, ali koji, po mnijenju Gjüre Szabe, “nikako ne odgovara onomu, što možemo očekivati” (*Sredovječni*, 151).

⁸⁴ Đ. Radojičić, “*Laurentius Dux de Villack* nije bio sahranjen u Pirotu”, *Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu* 10 (1937), 314. Osim što je samostan s grobovima Iločkih pogrešno pripisan dominikancima, cijeli odlomak o njima zalutao je na stranicu o gradu koji Burbury zove *Sackerkoi* (prema tur. Šeherčoğ = Piroto); razjašnjenje te zabune posvećen je citirani Radojičević članak

⁸⁵ Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 104.

tome, kad Stražemanac veli da je dotična crkva *trium navium*, on samo opisuje ruševine koje je vidio sâm ili je o njima čuo od koga drugog. Ako su moderni arheolozi crkvu pogrešno proglasili trobrodnom, možda je sličnu pogrešku napravio i Stražemanac. U svakom slučaju, analiza pisanih izvora navodi nas da s velikom vjerojatnošću zaključimo kako je fikcija o crkvi Svetog Stjepana zapravo samo iskrivljeni opis župne crkve Svetog Petra, jedan ogranak predaje o njenu postojanju.

Preostaje problem crkve koju Firman i Stražemanac složno pripisuju nekakvim redovnicama. To bi bila treća crkva čiji se ostaci nalaze *intra muros*. Prema Firmanu, ona se nalazila blizu franjevačke crkve, i uz nju je također bio samostan, čije su gradivo koristili za petrovaradinska gradska vrata. Po Stražemancu, u doba kad je pisao svoje djelo njen je toranj još uvijek bio uspravan i čitav. U kasnijoj se literaturi stvorilo uvjerenje da su *moniales* o kojima govore Firman i Stražemanac - franjevačke redovnice, klarise. Problem je u tome da se u srednjovjekovnim izvorima one nigdje ne spominju, i nije jasno otkud poslijeturskim piscima znanje o njima.⁸⁶ Kad su 1972. iskopani temelji svetišta manje gotičke crkve s unutarnje strane južnog krila zidina, postalo je jasno da sve tri crkve o kojima govore Firman i Stražemanac odsad imaju svoje materijalne pandane. U tom je smislu opravdan zaključak D. Vukičević-Samaržija da je u potonjem slučaju vjerojatno "riječ o opatičkoj crkvi". Drugi je problem što ona tu crkvu zove Sveta Jelena, što je pogrešnom, jer se Sveta Jelena nalazila u podgrađu i nije pripadala redovnicama. Identificiramo li tri crkve unutar zidina kao franjevačku, župnu Svetog Petra, te crkvu klarisa, moramo zaključiti da su se samostan i crkva augustinskih pustinjaka nalazili izvan zidina, u podgrađu. Drugim riječima, da su franjevci 1344. uspjeli istisnuti augustince izvan grada - unatoč blagonaklonoj poslanici koju je potonjima uputio papa Klement VI. Prihvatljivijom od te pretpostavke čini mi se ona da se na poslijeturske pisce ne možemo posve osloniti kad govore o crkvi i samostanu redovnica. Nije li tu ipak riječ o samostanu augustinaca, čiji su pravi stanari tijekom osmanlijske vladavine zaboravljeni? Utoliko prije što, ostanemo li pri podacima srednjovjekovnih izvora, ne znamo kome bismo drugom pripisali tu treću crkvu unutar zidina, jer su se sve osim župne i franjevačke pouzdano nalazile izvan zidina.

Ostaje u tom slučaju poteškoća da bi augustinci bili suviše blizu franjevci- ma;⁸⁷ i druga poteškoća, prema D. Vukičević-Samaržija, da iskopani dio temelja ne odaje obilježja "augustinske tipologije" (iako sama autorica priznaje da nema dovoljno elemenata za pouzdane zaključke).⁸⁸ Ako je po svjedočenju poslijeturskih pisaca ova crkva svakako uza se imala samostan, bilo bi brzopletu bez potpuna uvida otpisati augustince kao njihove moguće stanare u srednjem vijeku. Uostalom, i Prandstätter veli da je u nutarnjem gradu bilo "nekoliko crkava i samostana" (*etliche Khirchen und Clöster*) - što znači barem dva samostana. Stoga mi se obje navedene poteškoće ne čine nepremostive. Dok se ne pojave novi argumenti koji će prevagnuti na jednu ili drugu stranu, ostajem pri hipotetičkoj identifikaciji iskopina treće iločke crkve unutar zidina s augustinskom crkvom i samostanom.

Sažimljući ishod ove analize, možemo ustvrditi da je Ilok sredinom 15. stoljeća imao dvije samostanske crkve, dvije župne crkve (u to doba kanonski ujedinjene), te tri kapele, od kojih su dvije imale uza se hospicije. Unutar zidina

⁸⁶ J. Karácsonyi, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig* [Povijest franjevačkog reda u Ugarskoj do 1711], 2 sveska (Budapest, 1922-4), 2: 459-536, u podrobnom katalogu samostana reda sv. Klare ne spominje Ilok. Radi se o svega 7 samostana, u Cluju, Trnavi, Velikom Varadinu, Ó-Budi, Požunu, Sárospatoku i Zagrebu. Također je znakovito da se klarise nigdje ne spominju u obilnim izvorima o boravku i smrti svetog Ivana Kapistrana u Iloku, na primjer ondje gdje se opisuje kako Kapistran na samrti blagoslivlje sve sebi bliske osobe i ustanove te među njima i samostane sestara svete Klare (Tagliacozzovo pismo iz 1461, izd. Wadding, *Annales*, 12: 460).

⁸⁷ Dobronić, "Augustinci", 20.

⁸⁸ Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 165 (bilj. 155).

nalazile su se, vjerojatno, obje samostanske te župna crkva Svetog Petra.

Neke demografske implikacije

Utvrđen popis iločkih srednjovjekovnih crkava može nam poslužiti kao osnova za neke demografske rekonstrukcije. Korisno je pozvati se još jednom na Wiesiołowskijevu tipologiju poljskih srednjovjekovnih gradova koja obuhvaća ove četiri kategorije: 1. velike gradove kojih je ekonomska važnost nacionalna i čak kontinentalna i kakvih nema mnogo (Krakov, Lavov, Poznanj, Gdanjsk, Torunj); 2. gradovi koji imaju funkciju centra u dijelu zemlje i to za sve društvene staleže: takvi gradovi imaju više od 2000 stanovnika, jednu ili dvije pomoćne crkve, bolnicu i samostan nekog prosjačkog reda; 3. mali gradovi (*oppida*) kojima gravitiraju okolne seoske župe, i koji uz župnu imaju i jednu pomoćnu crkvu u predgrađu te bolnicu; 4. polugradovi ili "patuljasti" gradovi (*oppidula*), na koje otpada 60% poljskih gradova, i koji se jedino pravnim statusom i nekim ekonomskim funkcijama razlikuju od sela.⁸⁹

Sličan model primjenjiv je, bez sumnje, i na ugarsko-hrvatsko kraljevstvo. U najvišu kategoriju spadali bi Budim, Pešta, Košice i Segedin, svaki sa 7-8000 žitelja potkraj 15. stoljeća,⁹⁰ te možda još poneki grad, na primjer Zagreb i Gradec, koji su, prema računu S. Krivošića, sredinom istog stoljeća skupa imali oko 6000 stanovnika.⁹¹ Iloku pripada mjesto u drugoj kategoriji, barem kada je riječ o njegovim crkvenim ustanovama. Isti dojam potvrđuje i socijalna raznolikost njegova pučanstva (osobito vidljiva u zbirkama Kapistranovih čudesa), od trgovaca i obrtnika do dvorskih službenika i "intelektualaca" (u spomenutom izvoru imamo višestruke navode o postojanju škole, učiteljima u njoj, te o različitim osobama označenim kao *litteratus* ili *scolaris*). S druge strane, prema procjeni I. Szabóa, većina slobodnih kraljevskih gradova (izuzevši četiri najveća) imala je između dvije i pet tisuća žitelja. To su okviri u kojima treba razmišljati. Možemo li naći oslonac za precizniju procjenu kad je riječ o Iloku?

M. Batorović spominje brojku od 4000, pozivajući se pritom na rad A. Kubinija o bosanskom kraljevstvu Nikole Iločkoga. Riječ je zapravo o nesporazumu, jer na odgovarajućem mjestu Kubinyi kaže nešto posve drugo: "Godine 1494-1495. nalazilo se u posjedu njegova (Nikolina) sina, vojvode Lovre - ne računajući srijemsku i vukovovsku županiju, gdje su ležala nasljedna dobra porodice - najmanje 3707 kmetskih domaćinstava."⁹²

Mađarski demograf Alán Kralovánszky razvio je metodu koja povezuje broj i veličinu crkava s brojnošću pučanstva koje spada u njih. On je izračunao da u 13. i 14. stoljeću površina ugarskih crkava iznosi u prosjeku svega 65 m², što odgovara pučanstvu od 300-360 osoba.⁹³ Kralovánszky je u svom proračunu za polazište uzeo arheološke nalaze te se oslonio na pretpostavku o krajnje ekonomičnom iskorištavanju crkvenog prostora, čemu se svakako može prigovoriti. No, neku vrstu manje ili više pravilnog odnosa između dvije rečene veličine nije moguće sasvim zanijekati. Pokušaj da Kralovánszkyjevu metodu primijenimo na Ilok sučeljava se i s jednim konkretnim problemom. On se sastoji u tome što barem za dvije iločke crkve (franjevačku i župnu Svetog Petra) poznajemo točnu površinu - a ona uvelike nadilazi Kralovánszkyjev prosjek od 65 m². Moramo pretpostaviti da su ostale iločke crkve bile znatno manje, tako da se iločki prosjek barem približava Kralovánszkyjevom. Tako nas sedam iločkih crkava upućuje

⁸⁹ Wiesiołowski, "Il clero", 126.

⁹⁰ Fügedi, "Pour une analyse", 1306; Szabó, "La répartition", 374. Treba primjetiti da veličinom stanovništva ni najveći ugarski gradovi ne premašuju okvire srednjovjekovnih "gradova srednje veličine" (Pounds).

⁹¹ Usp. N. Budak, *Gradovi varaždinske županije u srednjem vijeku* (Zagreb-Koprivnica, 1994), 156.

⁹² A. Kubinyi, "Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky", *Studia Slavica Academiae scientiarum Hungaricae*, 4 (1958), 374, bilj. 6. U hrvatskom prijevodu Kubinyijeva članka to je mjesto, kao i neka druga, nejasno: v. isti, "Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog", prev. B. Ivili, K. Tkalac, Š. Gut, *Županski zbornik* 4 (1973), 55. bilj. 6.

⁹³ Fügedi, "Pour une", 1305.

na pučanstvo od 2100-2500 ljudi. Na širem europskom planu Ilok bi u ovom slučaju pripadao u kategoriju “gradova srednje veličine” (2000-10000 stanovnika).⁹⁴

Pogledajmo kako se ta brojka uklapa u regionalne demografske odnose. Prema podacima koje donosi I. Szabó u svojoj važnoj studiji, može se izračunati da je cijela vukovska župa pod konac srednjeg vijeka imala blizu 50000 stanovnika. Od toga je 25% živjelo u trgovištima i gradovima. S obzirom da Szabó računa da u vukovskoj župi ima 34 trgovišta i gradova, proizlazi da je u svakom trgovištu/gradu u prosjeku živjelo svega oko 360 osoba (!).⁹⁵ Kad je riječ o susjednoj srijemskoj županiji, Szabó temelji svoj račun o trgovištima na samo jednom primjeru, Čereviću (mađ. Csörög), u kojem nalazi 127 domaćinstava ili ognjišta, odnosno oko 635 osoba.⁹⁶ Slično postupaju (zbog pomanjkanja podataka) i u slučaju požeške županije: uzorak je sama Požega, koju Szabó smatra trgovištem, sa samo oko 900 žitelja u godini 1526.⁹⁷ Zapadnije u srednjovjekovnoj Slavoniji, Varaždin je prema računu N. Budaka mogao imati 1500-1800 stanovnika oko godine 1520.⁹⁸ Kako god rezultati koji proizlaze iz Szabóvih tablica bili iznenađujući,⁹⁹ oni nam zadaju pouzdanu ljestvicu veličina na koju valja smjestiti i Ilok. U tom se kontekstu brojka dobivena Kralóvánszkyjevom metodom čini veoma visokom. Kako objasniti taj kontrast? Szabóvi podaci iz druge polovice 15. stoljeća i s početka 16. stoljeća već uvelike odražavaju depopulaciju u pograničnim županijama, izloženim čestim turskim upadima. Nasuprot tome, crkvena infrastruktura Iloka kakvu ovdje rekonstruiramo formirala se u 14. stoljeću i bila vjerojatno kompletirana početkom 15. stoljeća. Može se dakle uzeti da broj iločkih crkava odražava samo i upravo onu demografsku situaciju koja je neposredno dovela do njegova kompletiranja, a ne i onu kasniju, koja se mogla mijenjati a da u kratkom roku ne utječe na smanjenje broja crkava.

Umjesto zaključka

Vratimo se na koncu papinskom pismu iz 1479. Njime je sankcionirana stavovita crkvena samouprava u Iloku. Ondašnje je dijecezansko svećenstvo izuzeto ispod jurisdikcije nadležnog arhidakona i sva je vlast nad njime, “duhovna i vremenita”, predana iločkom župniku. Time je upotpunjena građanska samouprava koja je Iloku podijeljena 1453. Činjenica da je u župnikovim rukama bila usredotočena vlast nad iločkim svećenstvom daje dodatnu težinu jednom kratkom članku iz iločkog Statuta. Riječ je o 3. članku iz 1. knjige, sadržaj koje potječe iz vremena Nikole Iločkoga (ta je knjiga prijepis privilegija koje je Nikola dao Iloku, kao što se vidi iz njenog pretposljednog članka).¹⁰⁰ Članak glasi:

Capitulum III. De electione plebani per civec et non per dominum terrestrem.

*Item, Quod Judex et Jurati ceterique cives liberam habeant facultatem eligendi in plebanum quem voluerint, dum ecclesia eorum parochialis vacaverit.*¹⁰¹

§ 3. O izboru župnika po građanima, a ne po zemaljskom gospodaru.

Isto tako neka sudac i prisežnici te ostali građani imaju nesmetanu vlast da za župnika izaberu onoga koji im je po volji, onda kad njihova župna crkva os-

⁹⁴ Pounds, *An Economic history*, 261. Usp. i nepotpuni zemljovid europskih “vrlo velikih”, “velikih”, i “srednjih” gradova na str. 259.

⁹⁵ Takvu statistiku Szabó temelji na podacima iz 1469. i 1478. za ovih devet “trgovišta”: Čepin, Dravski Sad, Osijek, Aljmaš (Hagymás), Opatovac, Gorjan, Sotin, Sveti Lovrinac i Vučedol.

⁹⁶ Szabó, “La répartition”, 370, bilj. 38. Usp. Bösendorfer, *Crlice*, 236.

⁹⁷ Szabó, “La répartition”, 369. i bilj. 31.

⁹⁸ Budak, *Gradovi*, 157.

⁹⁹ Sam autor upozorava na rezerve koje nameću priroda i opseg raspoloživih izvora.

¹⁰⁰ Usp. K. Firingner, “Pravosude u Slavoniji kroz stoljeća”, *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje* (Osijek, 1970), 644. Firingner ovdje sažima i glavne tvrdnje iz neobjavljene rasprave o Statutu J. Bösendorfera.

¹⁰¹ *Statutum*, 18.

tane bez župnika.¹⁰²

Tom se odredbom Nikola barem formalno odrekao mogućnosti da sam izabere župnika u svom gradu Iloku. Od tada je, može se pretpostaviti, župnika birala zajednica građana, a njen je izbor morao potvrditi pečuški biskup.¹⁰³ Župnika su birali građani, a on je nadzirao ostalo svećenstvo. U točki izbora župnika svjetovna i crkvena gradska vlast spajale su se u jedinstven skladan krug.

Time zasad zaključujem ovaj niz pitanja o srednjovjekovnom Iloku, na koje sam pokušao ponuditi neke odgovore, koji su se međutim često razgrađivali u nova pitanja.

Summary

The Ecclesiastical Institutions of Medieval Ilok

This paper examines the history of the ecclesiastical institutions in Ilok, tracing how their development reflected the economic rise of the town during the 14th and 15th centuries. Ilok was one of those very few towns in Slavonia and Srijem (Sirmium) to have simultaneously more than one Mendicant friary - Franciscan and Augustinian in its case (both in existence before the mid-14th century). Besides these two houses of the Mendicants, the town-walls enclosed the parish-church of St. Peter. In the suburbs, another parish church dedicated to St. Helen the Empress is found, along with three smaller chapels, of Holy Spirit, of St. Ladislav and of All Saints. The last two were accompanied with the hospices or hospitals.

An accurate list of the town's medieval churches may serve as the basis for an estimation of the size of the town's population. A calculation developed by A. Kralován-szky allows for the hypothesis that seven churches correspond to the population of 2100-2500. Thus the 15th-century Ilok can be ranked above the category of the common market-towns (oppida) and below that of the big national centers (according to the classification proposed by J. Wiesiołowski.

Ilok received royal privileges in 1453 and its statute-book in 1525; in addition, the parish clergy was granted an autonomy vis-à-vis the archdeacon in charge (archdeacon of Marchia), which was confirmed by bishops of Pécs in 1439 and 1471 and by the Pope in 1479. Further, the town enjoyed the protection of a powerful baronial family, whose most ambitious member, Nicholas of Ilok (†1477), voivode of Transylvania, even became crowned as the king of Bosnia. The death and burial of the famous Italian Franciscan friar John Capistran in Ilok in 1456 contributed enormously to the fame of the town and its Franciscan convent. These and some other elements point to the mutual influence of the ecclesiastical and economic development of the town, which was, however, doomed to abrupt extinction under the Ottoman subjugation.

¹⁰² "Statut grada Iloka 1525", prev. Lovro Kiš, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci* 7 (1970), 41.

¹⁰³ Te su tri instancije, biskup, feudalac i župljani, normalno uzimale dio u izboru župnika u srednjem vijeku, s promjenjivim prvenstvom. Usp. J. Dahyot-Dolivet, *Précis de l'histoire du droit canonique* (Rim, 1984), 101 i 133.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY

INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

29

ZAGREB

1996.

Izdavač: **ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU**

REDAKCIJA:

Branka BOBAN, Neven BUDAK, Mirjana GROSS, Franko MIROŠEVIĆ,
Štefica POPOVIĆ, Nikša STANČIĆ, Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

Adresa uredništva: Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3

tel.: 385 (0)1 6120 150 fax: 385 (0)1 6156 879
385 (0)1 6170 685

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis "Radovi" oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije Republike Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.

ZA IZDAVAČA:
Stipe BOTICA

DESIGN NASLOVNICE:
Iva MAKVIĆ

**PRIJEVOD SAŽETAKA NA
ENGLISKI JEZIK:**
Nikolina JOVANOVIĆ

PRIPREMA ZA TISAK:
Hrvoje STANČIĆ

TISAK:
KRATIS
Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u veljači 1997. godine